

Middelburgs glas

Door Rijk-Jan Koppejan

In 1608 werd in Middelburg de telescoop uitgevonden door Hans Lipperhey. Hij beschikte niet alleen over de juiste slijptechnieken, hij had ook de beschikking over het beste glas dat destijds voorhanden was in de Lage Landen.

Hoe kwam het nu dat juist uitgerekend in Middelburg zulk goed glas voorhanden was dat niet alleen geschikt was voor het maken van prachtige kelkbekers, maar ook voor telescopen? Om daar een antwoord op te kunnen geven moeten we even een beeld schetsen van de tijd rond het jaar 1600. Die tijd wordt grotendeels bepaald door wat we nu de Tachtigjarige oorlog noemen.

De Tachtigjarige Oorlog is de naam voor de opstand in de Nederlanden tussen 1568 en 1648, met daarin inbegrepen het zogenaamde Twaalfjarig Bestand (1609-1621). Tegenwoordig wordt deze Oorlog ook wel de Nederlandse Onafhankelijkheidsstrijd genoemd.

De Oorlog begon als opstand in de Nederlanden dat tot een van de rijkste gebieden van Europa behoorde, tegen het machtigste rijk in Europa, Spanje, onder koning Filips II. Na 1576 groeiden de noordelijke en zuidelijke Nederlanden steeds meer uit elkaar, vooral omdat de protestantse reformatie in de noordelijke Nederlanden veel succesvoller was dan in het zuidelijke deel, waar in Brussel het machtscentrum van de katholieke bestuurders in de Lage Landen lag.

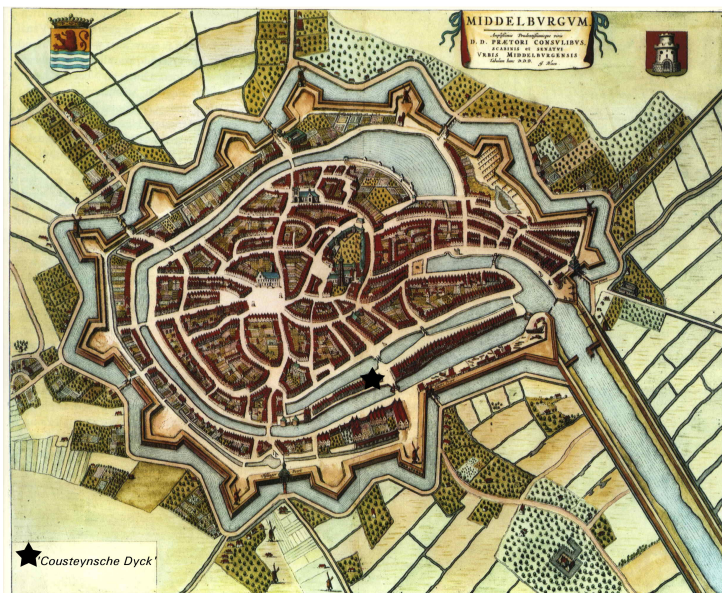
Kaart van de Provincie Zeeland, getekend door Jacob van Deventer in ongeveer 1550. Gedrukt in Antwerpen door Plantin in 1612. Middelburg is gesitueerd op het eiland Walcheren (onder de zeilboot). Antwerpen ligt rechtsonder. Na de val van Antwerpen was de vrije doorvaart door de Schelde geregeld in het geding. Middelburg domineerde lange tijd de handel in dit gebied.

De "Val van Antwerpen" in 1585 vormt eigenlijk de definitieve scheiding van noord en zuid. In 1588 ontstond de noordelijke Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, waar het calvinisme de meeste invloed kreeg. De Zuidelijke Nederlanden bleven onder het bestuur van een landvoogd die door de koning van Spanje benoemd werd. Het katholicisme bleef daar de enige toegestane godsdienst.

Het begin van de oorlog was voor de opstandelingen niet erg succesvol, maar rond 1590 veranderde dit ten gunste van de kersverse Republiek. Na de val van Antwerpen trokken veel vooraanstaande wetenschappers en rijke kooplieden naar het noorden (vooral naar Amsterdam en Middelburg) en de val van Antwerpen markeert feitelijk de start van de noordelijke Gouden Eeuw.

Gedurende enkele tientallen jaren vóór de val van Antwerpen was Antwerpen de meest vrijzinnige stad van de Lage Landen. Het was een smeltkroes van culturen. Handel en wetenschap bloeiden er als nooit tevoren. In deze sfeer kreeg in 1561 de Italiaan Jacomo Pasquetti uit Brescia van de Stad Antwerpen het monopolie voor de Lage Landen op het maken en verhandelen van glas in Venetiaanse stijl. Zo kwam de techniek van het

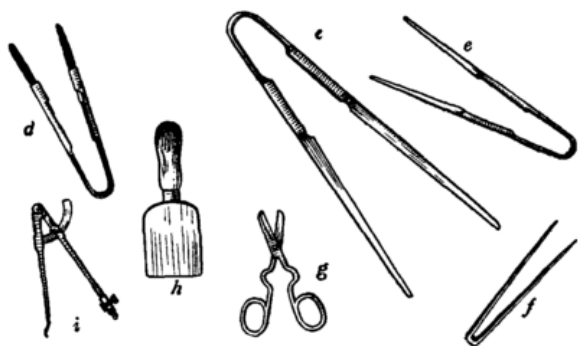
zuiver glas maken van Italië naar Antwerpen.

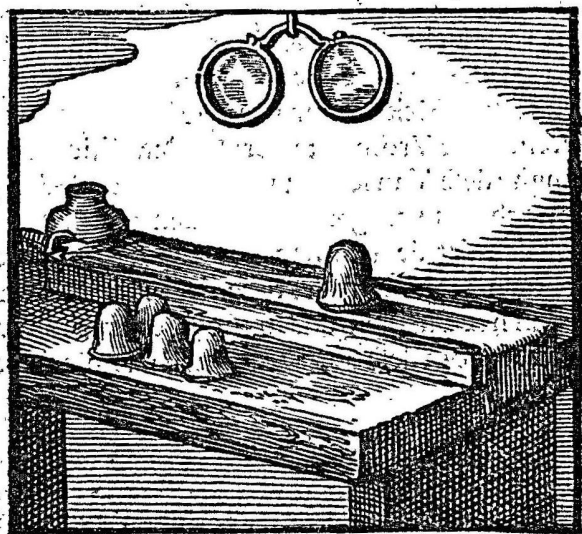
In 1581 kreeg de Antwerpenaar Govaert van der Haeghe van het bestuur van de Provincie Zeeland het recht om in Middelburg een glasfabriek te vestigen. Zeeland was toen al niet meer onder Spaans bestuur. Dit bracht een eind aan het monopolie van Antwerpen over de productie van glas in de noordelijke Nederlanden. Van der Haeghe kreeg een stuk grond toegewezen waar hij

De 'Cousteynsche Dyck' heet tegenwoordig de Kousteensedijk. De plaats waar de glasblazerij stond wordt nu ingenomen door een bakker aan de Stationsstraat.

zijn fabriek kon vestigen én hij kreeg zelfs een startsubsidie van honderd gulden. Tevens kreeg hij het alleenrecht op het verhandelen van glas. Al deze privileges werden hem toegekend omdat het provinciaal bestuur handel en industrie in de noordelijke

Gereedschap voor het maken van glasvormen

Werkbank met polijststenen voor brillenglazen 1614

Nederlanden wilde stimuleren. De glasfabriek stond op de 'Cousteynsche Dyck' vlakbij de 'Segerspoort', bij de Nieuwe Haven. Van daaruit bereikten schepen de hele wereld. Van der Haeghe bleef tot zijn dood in 1605 actief in de glasmakerij.

Vanaf 1581 werd er in Middelburg dus glas gemaakt in Venetiaanse stijl. Helaas is er uit de tijd van Govaert van der Haeghe geen enkel object bewaard gebleven. Uit onderzoek is inmiddels bekend geworden dat in 1605, na het overlijden van Van der Haeghe, de glasfabriek werd overgenomen door de Italiaan Antonio Miotti. Miotti stamt uit een beroemd geslacht van glasblazers uit Venetië en hij heeft lange tijd de Middelburgse glasblazerij geleid. Grote kans dat de lenzenslijper en uitvinder van de telescoop, Hans Lipperhey, het glas van hem betrok.

De glasfabriek van Middelburg stond heel erg goed bekend. Het was ook zeker geen kleintje. Er werkten maar liefst zestig vrouwen en kinderen en uit Duitse bronnen weten we dat als je begin 17e eeuw goed glas voor lenzen wilde hebben je naar Middelburg moest gaan. Wie in 1609 of 1610 een telescoop wilde hebben voor astronomische doeleinden, moest aankloppen bij een 'Hollander'. In 'Holland' (lees: Middelburg) was het beste Venetiaanse glas voorhanden én de beste slijptechniek. Dat weten we, omdat de Duitse astronoom Simon Marius in 1609 op zoek was naar goede lenzenslijpers in Duitsland om een telescoop te kunnen bouwen. Hij kwam uiteindelijk in 'Holland' terecht. Ergens anders werd op dat moment de kunst blijkbaar niet verstaan. Fred Watson, de schrijver van het boek 'Sterrenkijker'

schrijft: 'Zelfs de bedreven lenzenlijpers van Neurenberg – de beste van Duitsland – konden ze (goede lenzen voor een telescoop) niet leveren.'

Fragmenten glas uit de Middelburgse glasblazerij, begin 17e eeuw. Foto: auteur

In 1621 leverde Miotti zes communiebekers voor de Oude Kerk. Helaas is geen enkele beker onbeschadigd bewaard gebleven, mede als gevolg van het bombardement van Middelburg op 17 mei 1940. Wel werd er in 2004 bij opgravingen op het terrein van de kazerne aan de Korte Noordstraat nog een bijna compleet kelkglas gevonden. Aangezien de handel in glas erg beschermd was (er kwam destijds geen enkel glas van buiten Middelburg de stad in) weten we dat het glas in Middelburg gemaakt moet zijn. Verder

Hans Lipperhey aan het werk in zijn atelier. Te zien in een permanente expositie over de uitvinding van de telescoop op de sterrenwacht. Foto: auteur

Het maken van Venetiaans glaswerk is een complex proces. Het glas wordt gemaakt van siliciumdioxide. Om het niet te snel te laten stollen wordt natriumoxide toegevoegd. Deze stoffen worden eerst verhit om het te smelten. Wanneer het weer stolt maar nog niet hard is, wordt het bewerkt. De Italianen hebben lang geprobeerd deze techniek geheim te houden. Mede om die reden, maar ook vanwege de brandgevaarlijkheid van het hele proces, werd het maken van glas beperkt tot het eiland Murano vlakbij Venetië. Anno 2013 is de fabricage van Venetiaans glas nog steeds de belangrijkste economische pijler van de streek.

resten er alleen nog maar fragmenten glas uit de tijd van de Middelburgse glasblazerij. In een permanente expositie over de uitvinding van de telescoop in een zaal bij volkssterrenwacht Philippus Lansbergen in Middelburg, zijn (zeldzame) fragmenten glas uit de tijd en van de plaats waar Hans Lipperhey zijn glas betrok, te bewonderen. Dat maakt deze stukjes glas toch erg speciaal. We hebben ze dan ook maar veilig opgeborgen in een mooie vitrinekast.

Bronnen:

Majolica and glass, from Italy to Antwerp and beyond. The transfer of technology in the 16th and early 17th century : Harold E. Henkes, Antwerpen 2002

The Origins of the telescope proceedings of the conference 'The invention of the Dutch telescope. Its origin and impact on science, culture and society, 1550-1650, held in Middelburg in September 2008

De sterrenkijker, Fred Watson

Internet: Wikipedia